

О. Ю. Мухін

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

XXI СТОЛІТТЯ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ПОВОРОТ В ЕВОЛЮЦІЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ КОСМІЧНОЇ КІНОФАНТАСТИКИ

О. Ю. Мухін. XXI століття як культурний поворот в еволюції американської космічної кінофантастики

Розглянуто новий етап в історії американської космічної кінофантастики, який розпочався з XXI ст. та задав жанру нові напрями розвитку. Виявлено та охарактеризовано ключові напрями розвитку жанру на цьому етапі на прикладах стрічок «Марсіанин» (2015, реж. Р. Скотт), «Вартові Галактики» (2014, реж. Д. Ганн), «Інтерстеллар» (2014, реж. К. Нолан), «Тор» (2011, реж. К. Брана), «До зірок» (2019, реж. Дж. Грей), «Месники» (2012, реж. Дж. Уідон). За допомогою історичного, компаративного та системного методів виявлено місце новітнього етапу космічної кінофантастики в контексті загальної історії жанру у XX–XXI ст., нові культурні сенси і меседжі, які цей етап запропонував суспільству.

У результатах дослідження представлено детальний огляд новітнього етапу в еволюції жанру космічної кінофантастики США у XXI ст., охарактеризовано нові ключові напрями, за якими знімаються фільми жанру в цей час. Окрім цього, з'ясовано, як ці напрями, що сформувалися на цьому етапі, впливають на перспективи та розвиток жанру в майбутньому.

Ключові слова: наукова фантастика, американський кінематограф, історія кіно, кінофантастика, сучасне кіно.

O. Mukhin. XXI century as a cultural turn in American space fiction cinema

The purpose of this article is the analysis of new stage in American space fiction cinema's history, which started from the XXI century and set the new directions for genre, which were shown in movies "The Martian" (2015, director – R. Scott), "Guardians of the Galaxy" (2014, director – J. Gunn), "Interstellar" (2014, director – K. Nolan), "Thor" (2011, director – K. Brannah), "Ad Astra" (2019, director – J. Gray), "Avengers" (2012, director – J. Whedon).

The methodology of this article includes the use of historical, comparative and systematic methods. Each of these methods helps to reveal the place of space fiction's new era in the whole history of this genre in XX–XXI centuries, and to find the cultural senses and messages, which the new stage proposes to society.

The results of this work present a detailed survey of newest stage of American cinema space fiction in XXI century and key directions, for which the new films are produced. Moreover, this work reveals how these directions from new stage influence on the genre's perspectives and development in the future.

The scientific novelty of the research. This work fills the gap of cultural studies dedicated to the topic of the article, as the vast majority of materials that analyze the theme of fantasy in cinema are humanitarian.

The practical significance of the article. The article will be useful for scholars who want to expand their knowledge on the topic mentioned in the title, as well as for anyone interested in cinema, science fiction, American cinematography and media culture in general.

Keywords: *science fiction, American cinematography, the history of cinema, modern cinema.*

Актуальність теми дослідження. Жанр космічної кінофантастики в США пройшов досить тривалий шлях у своїй еволюції впродовж XX–XXI ст. За цей час він зазнав чимало змін у своїх темах, проблематиці та сенсах, і саме тому завжди привертав увагу як широкої публіки, так і науковців. Космічна кінофантастика в США вийшла на новий етап розвитку у 2010 р., коли в жанрі оформилося 2 важливих напрями: перший – «повсякденна, реалістична фантастика» (про проблеми екології, технологічного та наукового прогресу на Землі), другий – фільми із супергеройським стилем оповіді (інтерпретація легенд та епосу різних народів світу на сучас-

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

ний лад). Ці напрями досліджують представники гуманітарних наук, проте є брак культурологічних робіт. З точки зору культурології важливо з'ясувати, як цей новий етап змінив культурну значимість космічної кінофантастики для суспільства, як він вплинув на культурні сенси жанру, сформовані в ранніх стрічках.

Постановка проблеми. Дослідження новітнього етапу в історії американської космічної кінофантастики вже розпочалося, проте воно відбувається в межах окремих гуманітарних наук — етики, релігієзнавства, етнографії, психології.

У цій статті нам важливо:

- з'ясувати, які нові конфлікти, сенси та меседжі презентували фільми жанру на новітньому етапі, яку вони мають значимість для суспільства;
- виявити, як на новому етапі жанру було переглянуто та осмислено культурні сенси, сформовані на попередніх фазах розвитку кінофантастики;
- з'ясувати, як цей новий етап вписується в загальну історію жанру, як трансформує її;
- виявити, як новий етап впливає на функціональну значимість космічної кінофантастики, як вона зараз сприймається суспільством — як виховальна чи як розважальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження загальної історії жанру космічної кінофантастики в США можна відзначити працю К. Корнеа та його «Science fiction cinema: between fantasy and reality», де науковець розгорнуто проаналізувала та простежила історію космічної кінофантастики у США із 50-х рр. XX ст. — до поч. XXI ст., з точки зору того, як тематика фільмів, персонажі та ідейні посили змінювалися з точки зору динаміки соціальних, політичних процесів, які відбувалися в США за цей проміжок часу. Щодо напрямку «повсякденної» фантастики, стрічки якої виходили після 2010 р., корисними є праці С. Сусілаваті, А. Пурнамасарі, Б. Нір, Н. Криницької. Дослідниці С. Сусілаваті та А. Пурнамасарі в праці «Moral values in The Martian» (2015) досліджували аспект виживання космонавта на суворій планеті з точки зору етики і склали точний перелік моральних якостей, що

забезпечують мотивацію та компетенцію космонавта при будь-яких складнощах на роботі. Заслугою Б. Нір можна назвати те, що вона у своїй статті «Biblical Narratives in INTERSTELLAR» на прикладі стрічки «Інтерстеллар» (2014) проаналізувала значимість та мету роботи космонавта з точки зору християнського світогляду, виявивши декілька ситуацій, коли цінності християнства і наукового прогресу перетиналися.

Цікавими є розвідки Н. Криницької «Міфологія фронтиру в сучасній американській науковій фантастиці на прикладі літератури та кіномистецтва» та «Mundane science fiction — утрата мрій чи зрілість?». У першій праці вона виявила, що образи космонавтів у фільмах «Інтерстеллар» та «Аватар» є утіленням американського ідеалу XIX ст. «носія фронтиру», тобто особи, яка одноосібно, завдяки своїм моральним якостям здатна підкорити та освоїти нову, навіть складну і сувору для життя місцевість. У другій розвідці дослідник розглянула напрям «повсякденної фантастики», з'ясувавши, що викликало запит на цей напрям у кінофантастиці, якою є мета в його розвитку та просуванні. Щодо фільмів жанру, що належать до супергеройського циклу, вартими уваги є роботи У. Крістанто, Х. Басиль-Морозов, Е. Флорес. У. Крістанто у своїй статті «Construction of Heroes in Guardians of The Galaxy» (2014) проаналізував нестандартні образи супергероїв, представлені у фільмі «Вартові Галактики» з точки зору теорії класичного становлення героя Дж. Кемпбелла, наскільки їх нестандартні характери та типажі корелювалися із класичними етапами трансформації героя на шляху до його тріумфу. У праці «Loki then and now: the trickster against civilization» виконано детальний етнографічний аналіз образу скандинавського божества Локі, представленого в трилогії фільмів про Тора (2011–2017) у контексті доволі важливої проблеми трансляції образу цього бога та достовірної інтерпретації його оригінальних якостей, закладених в епосі та міфах скандинавських народів. Е. Флорес у своїй праці «From Perseus to the Selkies: A Panorama of Film Adaptations of European Myths» також на прикладі головних персонажів фільму «Тор» розглядала, наскільки екранні втілення відріз-

няються від міфологічних образів, якою була мета митців, коли вони десь відступали від міфологічних образів персонажів, і як це впливало на фінальний задум фільму.

Мета статті — виявити ключові ознаки новітнього етапу в еволюції американської космічної кінофантастики, з'ясувати, як цей етап впливає на загальну історію жанру та його функціональну значимість для суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жанр космічної кінофантастики в США зазнав доволі інтенсивної еволюції з 50-х рр. ХХ ст. до поч. ХХІ ст. За цей час тематика і культурні сенси жанру стрімко розширювалися та поповнювалися.

Центральною темою в цьому жанрі є відносини людей з прибульцями, які трактувалися як негативно (у фільмах «Війна світів» (1953), «Вторгнення викрадачів тіл» (1955), «Чужий» (1979)), так і позитивно («Ворог мій» (1985), «Інопланетянин» (1982), «Близькі контакти третього ступеня» (1977)). Важливим є те, що обидва трактування цієї теми мають у жанрі соціокультурний підтекст. Так, презентація інопланетян як ворогів людства у фільмах 1950-х відсилала до політики протистояння США та СРСР під час Холодної війни (Сорнеа, р. 33, 36). Демонстрація прибульців, як потенційних друзів у стрічках 1970–1980-х рр., була викликана тогочасною расовою політикою США, яка мала навчити глядачів доброзичливому ставленню до всіх етносів та рас (Сорнеа, 2007, с. 182–183).

Другою ж важливою лінією, що поповнила проблематику та культурні сенси кінофантастики, є зображення міжпланетарної картини світу, із безліччю планет-держав, які належать до різних ідеологічних систем. Ця тема означилась в оригінальній трилогії «Зоряні Війни» (1977–1983), де в центрі сюжету перебувала боротьба альянсу демократичних планет проти величезної авторитарної Імперії. Визначними культурними сенсами, що адресує ця тема в «Зоряних війнах», є також заклик до рівноправ'я усіх рас та гендерів, осудження диктатури як соціального порядку, показ його безперспективності.

Ще однією вагомою темою, яка розширила арсенал кінофантастики, є показ того, як злагодженість та компетенція космічної команди

впливає на успіхи в їхній роботі. Під час розкриття цієї теми серія фільмів «Зоряний Шлях» (1979–1991) та фільм «Чужий» (1979) запропонували протилежні бачення цієї проблеми. У «Зоряному шляху» глядачі мали змогу спостерігати за ідеалізованою командою, комунікація та порозуміння яких розвивалися роками, що забезпечувало успішність їхніх космічних місій. Натомість у «Чужому» презентовано команду зі значно слабкішим рівнем злагодженості та дисципліни, що і призвело до гибелі екіпажу під час битви з прибульцем. Але обидві презентації космічної команди були максимізовані та відірвані від реальних людських відносин. Удосконалення цієї сюжетної лінії відбулося вже на новітньому етапі в історії жанру, після 2010 року.

Важливим культурним проривом у розвитку кінофантастики у ХХ ст. стала поступова зміна гендерних ролей стосовно головних героїв стрічок. Якщо у фільмах 50-х рр. ХХ ст. головними персонажами були переважно мужні, кмітливі чоловіки, то, починаючи із фільмів серії «Зоряні війни» та «Чужий», на перший план виходять доволі харизматичні жінки. Ці героїні у фільмах, звісно, зберігають типові якості для своєї статі, такі як ніжність, надмірна емоційність, здатність до очаровування, проте в складних ситуаціях вони здатні проявляти мужність, рішучість та жорсткість не слабше за чоловіків (Sobchak, 1985, р. 44).

З 2010 р. для космічної кінофантастики починається новий етап у її розвитку. Усі теми та сенси, означені на попередніх етапах, зокрема відносини людей та прибульців, зображення планетарних держав — були збережені без змін у сучасних продовженнях «Зоряних війн», «Чужого» і т.д. Водночас у жанрі на цьому етапі почали розвиватися два нових напрями, за якими зараз знімаються нові стрічки — реалістичної фантастики та супергеройського циклу. Багато сюжетних тем та сенсів, розроблених раніше, зазнали перегляду в цих нових напрямках.

Фільми, які знімалися в руслі реалістичної оповіді, такі як «Гравітація» (2013), «Інтерстеллар» (2014), «Марсіанин» (2015), «Між нами — космос» (2017), узагалі відмовилися від зображення відносин людей та прибульців,

сфокусувавшись на інших темах. Перш за все, у таких фільмах на перший план виведено проблему виживання людини на незнайомій планеті, у складних умовах, і цей аспект розкривається з різних ракурсів. Так, наприклад, стрічка «Між нами — космос» демонструє ситуацію виживання та адаптації людини, коли вона виростає й виховувалася на науковій станції, на Марсі, та мала пристосуватися до умов проживання на Землі, коли здійснювала туди візит. І тут важливе не тільки виживання в плані здоров'я, а й соціальне звикання, оскільки людські звичаї, спілкування в США, на Землі були незвичні для особи, котра, фактично, прожила в ізоляції, на чужій планеті. Тому, окрім фахових здібностей, для виживання космонавта на чужій планеті, у незнайомих умовах пріоритетними стають його комунікаційні якості.

Ще глибше ця ідея розкрита у фільмі «Марсіанин», де показано, як особисті якості космонавта можуть допомогти йому знайти вихід зі складнощів та вижити. Саме так, дослідниці С. Сусілаваті та А. Пурнамасарі під час психологічного розбору фільму довели, що такі риси характеру, як почуття гумору, терпіння та послідовність космонавта М. Уотні сприяли його порятунку не менше, ніж його обізнаність у точних науках (Susilawati, Purnamasari, 2019, р. 49–57).

Акцент на психології космонавта робить і фільм «Інтерстеллар», передусім у контексті відповідальності. Дійсно новою та серйозною темою, яку цей фільм додав для жанру, є проблема вибору космонавта між сімейним добробутом та складнощами його роботи. В обстановці, коли головний герой — космонавт Купер — постав перед вибором: чи залишитись із донькою на Землі або ж погодитись на ризиковану місію для порятунку людства, фільм оновив образ космонавта в кінофантастиці, зацентрувавши на його відповідальності та стресостійкості. У важких ситуаціях саме ці риси дозволяють космонавтові визначити пріоритети, пожертвувати своїм добробутом заради успіху в роботі. Певним чином ці риси роблять космонавта героєм в очах людей, як це, наприклад, помітила дослідниця Б. Нір, розглядаючи особистість космонавта Купера з точки зору християнської моралі (Nir, 2014, р. 64–65).

У цих фільмах також переглянуто тему взаємодії космічної команди, під час польоту, розставлено нові акценти. На відміну від «Зоряного шляху», який найціннішим у космічній команді вважав взаємопорозуміння та компетентність команди, фільм «Марсіанин» поміщає на перший план взаємопожертву, відданість. Саме ці дві риси підштовхнули команду корабля «Арес» повернутися за своїм колегою на Марс, незважаючи на заборону керівництва. І, незважаючи на цю непокору, цей ризик виправдався, та й уся команда змогла повернутися на Землю живими. Знов-таки, навіть у цій темі фільм надає пріоритету моральним якостям космонавта, а не його професії.

Отже, фільми жанру з реалістичною оповіддю повністю відійшли від лінії відносин людей та прибульців, натомість переглянули інші теми космічної кінофантастики — проблему виживання, стосунки в межах колективу, зацентрувавши саме на моральних рисах космонавта, його психології. І це, без сумніву, зумовило прорив не тільки для цього напрямку в жанрі, але і для кінофантастики загалом.

Також слід звернути увагу і на другий напрям, за яким розвивався жанр космічної кінофантастики в США з 2010 р., а саме супергеройського циклу, який виник як результат поєднання жанру кінофантастики із супергеройським фільмом. До цього гібриду жанрів належать стрічки: дилогія «Вартові галактики» (2014, 2017), трилогія «Тор» (2011, 2013, 2017), «Месники» (2012) та ін. Цей гібрид жанрів надав космічній кінофантастиці зовсім нові, подекуди навіть не типові для неї елементи, малопов'язані із кінофантастикою.

Передусім тут слід згадати нестандартну лінію становлення супергероїв, представлену в дилогії фільмів «Вартові Галактики». Унікальність цієї сюжетної лінії полягає в тому, що стрічка представляє глядачеві не ідеалізованих, морально-чистих героїв із суперздібностями, а звичайних осіб, які, до того ж, були злочинцями. Однак, коли вони зіткнулись із загрозою знищення від спільного ворога — загарбника Ронана, пройшовши разом через випробування, персонажі пройнялися взаємодовірою та відчували тривогу до мешканців планети Корпус-Но-

ва, яку їхній ворог планував винищити. Тому група авантюристів проявила готовність пожертвувати життям заради порятунку планети, об'єднавшись із поліцією планети, яка їх раніше переслідувала, та зумівши розгромити окупанта. Як винагороду за свою позицію ці герої отримали амністію за колишні злочини від влади. Найголовнішим посилом цієї сюжетної лінії, як засвідчив теоретик У. Крістанто, є те, що будь-яка людина здатна на героїчні та значимі вчинки, особливо якщо на це підштовхують обставини та ситуації, які стосуються її особисто (Kristanto, 2018, p. 101). У цій історії важливим також є меседж — певні екстремальні події, як от війна, природна катастрофа, можуть сприяти проявленню найкращих сторін людини, навіть якщо вона раніше вчиняла негідно та має негативні якості. Тобто в кожній особистості є шанс для самовдосконалення, ніколи не пізно зрозуміти та виправити свої помилки.

Крім того, «Вартові галактики» по-своєму розвивають ідею міжетнічного та расового порозуміння, що можна простежити на прикладі відносин людей і прибульців. Якщо у фільмах «Зоряний шлях», «Близькі контакти третього ступеня», «Ворог мій» у цій комунікації брали участь найбільше освічені та прогресивні особистості, то у «Вартових галактики» до цього процесу долучаються персони, не завжди відзначені інтелектом та шляхетністю. Незважаючи на те, що порозумітися цим прибульцям та людям було складніше, вони зрештою досягли взаємодовіри й поваги, переживши екстремальний спільний досвід. Отже, у цій історії фільм надає послання — почуття толерантності та поваги до усіх рас, етносів, гендеру може розвинути в собі кожна особа, незалежно від рівня її освіченості, оскільки це залежить більше від моральних якостей особистості.

Друга ж сюжетна лінія, яку розвивають фільми супергеройського напрямку, також стосується аспекту адаптації. Проте тут йдеться не про землян, а про представників інших планет. Так, наприклад, фільм «Тор» демонструє, як скандинавський бог грому Тор, з планети Азгард, намагається адаптуватися до земних умов життя. Незважаючи на його бойові, стратегічні таланти, щире бажання захистити землян від агресії

свого брата, Локі, він досить довго завойовує їхню довіру. Визначальним в цій ситуації є те, що Тор поступово звикає до земних умов завдяки романтичним відносинам з жінкою із Землі — археологом Дж. Фостер, яка повірила його намірам та відчувала симпатію до скандинавського бога (Syam, Prakash, Rai, 2019, p. 163). Саме через захоплення Тором, Джейн із часом вдалося переконати своїх знайомих щодо добрих намірів азгардського воїна. Це трапилося після того, як Тор посвятив Джейн у своє минуле та довів їй загрозу для Землі, яку становив його брат, хитрий та агресивний Локі.

Головним сенсом цієї сюжетної лінії є соціальний контекст, який на прикладі Тора засвідчує, як чужинець, із незвичними поглядами та поведінкою, може інтегруватися до певної спільноти, завдяки розвитку довіри й гарних відносин з представником цієї соціальної групи.

Отже, фільми космічної фантастики із супергеройського циклу, хоча і означили тему відносин людей та прибульців, проте значно переглянули її, вказавши нові можливості для порозуміння людей та інопланетян. Також подібні фільми, як і реалістичного циклу, звернулися до теми психологічної адаптації, проте розкрили її з іншого ракурсу.

Висновки. Отже, новий етап в історії американської космічної кінофантастики, який розпочався з 2010 р., був надзвичайно насиченим процесом у плані змін. Важливим на цьому етапі став розвиток реалістичного напрямку в жанрі, стрічки якого сфокусувались на особистості космонавта, психології його роботи, і з цього ракурсу переглянули декілька старих сюжетних тем, надавши їм нових сенсів.

Було виявлено, що стрічки супергеройського циклу лише частково звертались до традиційних тем жанру, головним чином, до відносин людей та прибульців, не привнісши значних змін та нових сенсів для кінофантастики. Тому можна припустити, що фільми цього напрямку є продуктом тимчасової популярності, якою ще користується жанр супергеройського кіно. Але коли хвиля інтересу до цього жанру спаде, то і попит на його гібрид з космічною кінофантастикою теж знизиться.

Якщо проаналізувати, як цей новий етап вписується в загальну історію космічної кінофантастики, то стрічки реалістичного напрямку завдяки своїм нововведенням набувають пріоритетного значення для розвитку жанру, надаючи перспектив для його розвитку в майбутньому. Тому в нових дослідженнях стане перспективним відстежувати подальший розвиток реалістичної фантастики, коли виходитимуть нові стрічки з цього напрямку.

Список посилань

- Криницька, Н. І. (2017). Міфологія фронтиру в сучасній американській науковій фантастиці на прикладі літератури та кіномистецтва. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 76, 23–28.
- Криницька, Н. І. (2021). Mundane science fiction: утрата мрій чи зрілість? *Сучасні літературознавчі студії*, 18, 59–65.
- Bassil-Morozow, H. (2017). Loki then and now: the trickster against civilization. *International journal of Jungian studies*, 9, 84–96.
- Cornea, C. (2007). *Science fiction cinema between fantasy and reality*. Edinburgh University Press Ltd.
- Kristanto, W. (2018). Construction of Heroes in Guardians of The Galaxy (2014). *Passage*, 6, 92–105.
- Flores, E. V. (2019). *From Perseus to the Selkies: A Panorama of Film Adaptations of European Myths* [Bachelor's diploma, Universitat de Barcelona].
- Nir, B. (2014). Biblical Narratives in INTERSTELLAR. *Science fiction and religion*, 1, 53–69.
- Sobchak, V. (1985). The Virginitiy of astronauts: Sex and Science Fiction Film. *Shadows of the Magic Lamp: Fantasy and Science fiction in film*, 1L, 41–57.
- Susilawati, S., Purnamasari, A. (2019). Moral values in The Martian (2015). *Concept: Community Concern for English Pedagogy and Teaching*, 5, 46–59.
- Syam, N., Manjima Prakash, T., Pai Geetha, R. (2019). Norse Mythology in Popular Culture: A Study of the Thor Trilogy in the Marvel Cinematic Universe. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 7, 162–164.

References

- Krynytska, N. I. (2017). Mythology of the frontline in modern American science fiction on the example of literature and cinema. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, 76, 23–28. [In Ukrainian].

- Krynytska, N. I. (2021). Mundane science fiction: loss of dreams or maturity? *Suchasni literaturoznavchi studii*, 18, 59–65. [In Ukrainian].
- Bassil-Morozow, H. (2017). Loki then and now: the trickster against civilization. *International journal of Jungian studies*, 9, 84–96. [In English].
- Cornea, C. (2007). *Science fiction cinema between fantasy and reality*. Edinburgh University Press Ltd. [In English].
- Kristanto, W. (2018). Construction of Heroes in Guardians of The Galaxy (2014). *Passage*, 6, 92–105. [In English].
- Flores, E. V. (2019). *From Perseus to the Selkies: A Panorama of Film Adaptations of European Myths* [Bachelor's diploma, Universitat de Barcelona]. [In English].
- Nir, B. (2014). Biblical Narratives in INTERSTELLAR. *Science fiction and religion*, 1, 53–69. [In English].
- Sobchak, V. (1985). The Virginitiy of astronauts: Sex and Science Fiction Film. *Shadows of the Magic Lamp: Fantasy and Science fiction in film*, 1L, 41–57. [In English].
- Susilawati, S., Purnamasari, A. (2019). Moral values in The Martian (2015). *Concept: Community Concern for English Pedagogy and Teaching*, 5, 46–59. [In English].
- Syam, N., Manjima Prakash, T., Pai Geetha, R. (2019). Norse Mythology in Popular Culture: A Study of the Thor Trilogy in the Marvel Cinematic Universe. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 7, 162–164. [In English].

Надійшла до редколегії 29.08.22